

ҚУБОДИЁН (САҲИФАЕ АЗ ТАЪРИХ)

ҚУБОДИЁН, ё худ райони имрӯзаи Шаҳртуз - яке аз ғӯшаҳои қадима ва марказҳои маданияти кишвари тоҷикон ба шумор меравад. Мувофиқи шаҳодати таърих ва бозёфтҳои археологӣ Қубодиён ҳанӯз то замони Бохтар (асрҳои VI-V то солшумории мо) ободу маъмур будааст...

Қубодиёнро ҳамчун нигин кӯҳҳо, дарё печонда гирифтаанд: аз ғарб - Кайкӯҳ ва Тӯйинтоғ, аз шимол - Боботоғ, аз шарқ - Хоҷа Ғозиён, аз ҷануб дарёи Ому. Аз ду паҳлуи Хоҷа Ғозиён ду дарёи Тоҷикистон: аз чап Вахш ва аз рост - Кофарниҳон ҷорӣ гашта, дар маҳалли ТАХТИ ҚУБОД (ба талаффузи мардуми маҳаллӣ «ТАХТИ ҚУВАТ»), дар интиҳои кӯҳ ба дарёи Панҷ ҳамроҳ шуда дарёи Ому (номи пештарааш Ҷайхун)-ро ташкил медиҳанд.

Ана аз ҳамин маҳал, яъне, Тахти Қубод тақрибан соли 1877 ганҷинаи бемислу монанде (зарфу ҳайкалчаҳо ва асбобҳои зинатӣ аз тиллову нуқра) дарёфт шуд, ки он дар олами тамаддун бо номи «Хизонаи Амударё» машҳур шуд (нигаред: «История таджикского народа», т. 1. под ред. Б. Гафурова и Б. Литвинского, М., ИВЛ, 1963, саҳ. 223 ва ғайра). Азбаски Қубодиён сари роҳи савдо буд, он хазинаро мардуми маҳаллӣ ба бозор андохтанд ва савдогарони Бухоро харида, Ҳиндустон бурда фурӯхтанд. Аз Ҳиндустон савдогарони англис харида, ба Англия бурданд. Алҳол он ёдгориҳои беҳамтои «Хизонаи Амударё» қисман дар Лондон - дар Музеи Британия нигоҳ дошта мешавад...

Дар хусуси пайдоиши Тахти Қубод куҳансолон ривоятҳо нақл мекунанд, ки ғӯё духтари Кайқубод бемор мешаваду табибон аз давои он очиз мекунанд. Ниҳоят, ҳакиме шамоли чаҳор дарёро маслиҳат медиҳад. Пас, Кайқубод ҷои ба дарёи Панҷ пайваस्तшудаи Хоҷа Ғозиёнро, ки дар ҳақиқат, дар ин маҳал ҷор дарё: Сурхоб, Панҷ, Вахш ва Кофарниҳон як мешаванд, суфта тахт бино мекунонад.

Албатта, ин ривоят аст, вале дар он шояд тухми ҳақиқат бошад. «Хизонаи Амударё» ин фикрро водор мекунад.

Илова бар ин, донишмандони баъдиисломӣ пайдоиши Қубодиёро ба Қубод марбут донистаанд. Чунончи, дар асари Имом Муҳаммад бинни Чарир Табарӣ (ваф. 310-922) - «Таърихи Табарӣ», ки онро Абулфазл Муҳаммад бинни Убайдулло Балъамӣ дар солҳои 352-355 ҳиҷрӣ (мутобиқи 963-966 мелодӣ) бо ислоҳу иловаҳо аз арабӣ ба тоҷикии дарӣ тарҷима кардааст, дар қатори шахрҳои бинокардаи Қубод Қубодиён низ зикр ёфтааст, ки ин порча аз он ҷост: «Ва шаҳри дигар бино кард ба ҳудуди Хелон - Қубодобод ном кард ва имрӯз онро Қубодиён хонанд. Ва Тирмиз низ ӯ бино кард. Ва шаҳрест дар тасмият-ул-булдон-ӯ бино кард ва онро Вурм хонанд ва низ онро Қубодиён хонанд, бар лаби Чайхун» (Техрон, 1337, саҳ. 142).

Муаллифи «Нузҳат-ул қулуб» - Ҳамдулло Муствафӣ Қазвинӣ (асри XIV) низ мегӯяд, ки Қубодиёро Кайқубоди аввали каёнӣ сохт». (Зимнан, бояд гуфт, ки Ҳамдулло сухани худро идома дода, чунин навиштааст: «Касаботи Нувайда, Вашчирд ва Шӯмон аз тавобеи ӯст: ҳавои гармсел дорад...» (Техрон, 1336, саҳ. 192). Мувофиқи харитаи тартибдодаи муаллифони таърихи бисёрчилдаи халқи тоҷик дар асрҳои VII-X мавзеҳои Шумон ва Вашгирд (дар байни Сурхондарё ва Вахш, дар самти Чағониён - Рашт) мавҷуд будаанд, ки дар замони Ҳамдулло тобеи Қубодиён бошанд, аҷаб нест.

АМИН АҲМАДИ РОЗӢ (охири асри XV - ибтидои асри XVI) дар иқлими панҷуми «Ҳафт иқлим»-и худ ба маълумоти Ибни Хурдодбех така карда, дар «вилояти Қубодиён» рехтани Вахшу Кофарниҳон ва дар ҳамин ҷо ҳосил шудани Чайхунро тасвир намудааст (ҷилди III, Техрон, саҳ. 331-332)...

Бояд гуфт, ки вақтҳои охир баъзе олимони Қубодиёни Тоҷикистон, балки Қубодиёни хориҷӣ, Қубодиёни ҳудуди Гелонро зодгоҳи адиб ва мутафаккири бузурги тоҷику форс Носири Хисрав ҳисоб карданӣ мешаванд: Ба гумони мо, ин фикр асоси таърихӣ надорад, зеро, аз як тараф, Қубодиёни Тоҷикистон дар гузашта яке аз марказҳои маданий ва иқтисодӣ ҳисоб меёфтааст ва ба ин васила ин диёр бештар маъруф

будааст, на Кубодиёни дигар; аз тарафи дигар, дар маркази собиқи Кубодиён (ҳоло Совети қишлоқи Носири Хисрав) дар мобайни деҳаҳои Хишткӯпрук ва Гузари Боло маҳаллае мавҷуд аст - ба номи Кадухона, ки аз рӯи ривояте Носири Хисрав аз ҳамин ҷост ва гӯё тамсили машҳури ӯ «Каду ва чанор» дар сифати чанори гӯристонӣ (ҳоло мавҷуд) ҳамин маҳалла гуфта шудааст. Агар Носири Хисрав, дар ҳақиқат, аз Кубодиёни ҳудуди Гелон мебуд, дар асрҳои XI-XII ва XIII, яъне, дар замони шӯҳрати Носири Хисрав он машҳуру маъруф мебуд - ҳол он, ки дар асарҳои таърих бар акси ин аст: инчунин, дар харитаи Аҳмади Тӯсӣ (Начиби Ҳамадонӣ), ки асри XII мураттаб гардидааст, дар қатори Самарқанд, Чағониён ва Хатлон Кубодиёни мо тасвир ёфтааст (нигаред. жур. «Помир», 1969, № 3) ...

Кубодиён дар таърихи тӯлонии худ борҳо обод гардида, чандин дафъа хароб шудааст. Ҳанӯз 2500 сол аз ин пеш кофта шудани канале - ба номи Наҳри Калон, ки аз он тақрибан ҳамаи деҳоти канори чапи дарёи Кофарниҳон шодоб мегардад; ёфт шудани қубурҳои сафолин аз дашти Кариз (зимнан, ин дашт зиёда аз 15000 га замин дорад ва дар солҳои наздик ҳамаи он обёрӣ хоҳад шуд), инчунин бозёфтҳои археологӣ Қалъаи Мир, Гӯрдара (Совети қишлоқи Тулхор) ва ғайра аз пешравиҳои хоҷагӣ ва маданияи ин диёр дарак медиҳанд.

Инашро ҳам гуфтан даркор аст, ки агар дар гузашта баъд аз саргардониҳо ҳамчун шахси донову фозил ба диёраш баргаштани Носири Хисрав гурӯҳи рӯҳониёни ҷоҳил ӯро рӯз надода, пеш карда бошанд; агар дар ин диёр ба фармоиши амирони манғит хуни ноҳақи шоири равшанфикру мубориз Мирзо Ҳаити Саҳбо ва даҳҳо дигарон рехта бошад, ҳоло аз саодати даврони Ленин диёр ободу маъмур ва мардум осоиштаву масрур аст; ҳоло дар ин диёр ёздаҳ нафар депутатҳои Совети Олии СССР ва Совети Олии Тоҷикистон, дувоздаҳ нафар Қаҳрамонони Меҳнати Сотсиалистӣ, 1260 нафар муаллим... бо пеш бурдани корҳои хоҷагии қишлоқ, бо интишори маърифат машғуланд.

Р. МУСУЛМОНҚУЛОВ,
номзади илмҳои филологӣ.

ҚУБОДИЕН, ё худ райони имрузи Шахруз — яке аз гушаҳои қадима ва марказҳои маданияти кишвари тоҷикон ба шумор меравад. Мувофиқи шаҳодати таърих ва бозёфтҳои археологӣ Кубодиён хануз то замони Бохтар (асрҳои VI—V то солшумории мо) ободу маъмур будааст...

Кубодиёно ҳамчун ингин куҳро, дарёе печонда гирифтаанд: аз ғарб — Қайқуҳ ва Туйинтоғ, аз шимол — Боботог, аз шарқ — Ҳоча Ҷознён, аз ҷануб дарёи Ому. Аз ду паҳлӯи Ҳоча Ҷознён ду дарёи Тоҷикистон: аз ҷануб — Вахш ва аз ғарб — Қофарниҳон ҷорӣ гашта, дар маҳалли ТАҲТИ ҚУБОД (ба талаффузи мардуми маҳалли «ТАҲТИ КУВАТ»), дар интиҳои куҳ ба дарёи Қайқуҳ ҳамроҳ шуда дарёи Ому (номи пештарааш Қайқуҳ) ро ташкил медиҳанд.

Ана аз ҳамин маҳал, яъне Тахти Кубод тақрибан соли 1877 ганҷинаи бемислу монанде (зарфу ҳайкалчаҳо ва асбобҳои зинагии аз тиллоуи шукра) дарёёфт шуд, ки он дар олами тамаддун бо номи «Хизонаи Амударё» машҳур шуд (нигаред: «История таджикского народа», т. 1. под ред. Б. Гафурова и Б. Литвинского, М. ИВЛ, 1963, сах. 223 ва ғайра). Аз баски Кубодиён сари роҳи савдо буд, он ҳазинаро мардуми маҳалли ба бозор андохтанд ва савдогарони Бухоро харида Хиндустон бурда фурухтаанд. Аз Хиндустон савдогарони англис харида, ба Англия бурданд. Алҳол он ёдгориҳои беҳамтон «Хизонаи Амударё» қисман дар Лондон — дар Музеи Британия нигоҳ дошта мешавад...

Дар ҳусуси пайдоиши Тахти Кубод кӯҳансолон ривоятҳо нақд мекунаанд, ки гӯё духтари Қайқубод бемор мешаваду табибон аз давои он очиз мемуонанд. Ниҳоят, ҳакиме шамоли ҷаҳор дарёро маслиҳат медиҳад. Пас, Қайқубод ҷон ба дарёи

Қ У Б О Д И Ё Н

(САҲИҶАЁ АЗ ТАЪРИХ)

Панҷ пайвастшудаи Ҳоча Ҷознёнро, ки дар ҳақиқат, дар ин маҳал ҷорӣ дарёе: Сурхоб, Панҷ, Вахш ва Қофарниҳон як мешаванд, суфта тахт бино мекунонад.

Албатта, ин ривоят аст, вале дар он шояд тухми ҳақиқат бошад. «Хизонаи Амударё» ин фикро водор мекунад.

Илова бар ин, донишмандони баъдинсолмаи пайдоиши Кубодиёно ба Кубод марбут донистаанд. Чунончӣ, дар асари Имом Мухаммад бини Чарир Табарӣ (ваф. 310—922) — «Таърихи Табарӣ», ки онро Абӯфазл Муҳаммад бини Убайдулло Балъамӣ дар солҳои 352-355 хичри (мутобиқи 963-966 мелодӣ) бо ислоҳу иловаҳо аз араби ба тоҷикӣ дари тарҷума кардааст, дар қатори шаҳрҳои биноқардан Кубод Кубодиён низ зикр ёфтааст, ки ин порча аз он ҷост: «Ва шаҳри дигар бино қард ба худди Хелон — Кубодобод ном қард ва имруз онро Кубодиён хонанд. Ва Тирмиз низ у бино қард. Ва шаҳрест дар тасмият-ул-булдон-у бино қард ва онро Вурм хонанд ва низ онро Кубодиён хонанд, бар лаби Қайқуҳ» (Техрон, 1337, сах. 142).

Муаллифи «Нузҳат-ул-қудуб» — Ҳамдулло Мустафӣ Қазвинӣ (асри XIV) низ мегӯяд, ки Кубодиёно «Қайқубоди аввали қаёнӣ сохт». (Зимнан, бояд гуфт, ки Ҳамдулло суҳани худро идома дода, ҷунин навиштааст: «Қасаботи Нувайда, Вашчирд ва Шумон аз тавобеи уст: ҳавон гармесел дорад...» (Техрон, 1336, сах. 192). Мувофиқи харитан тартибдодан муаллифони таърихи бисёрҷилдаи ҳамаки тоҷик дар асрҳои VII—X мавзӯҳои Шумон ва Вашичирд (дар байни Сурхондарё ва Вахш, дар самти

Ҷағониён — Рашт) мавҷуд будаанд, ки дар замони Ҳамдулло тобеи Кубодиён бошанд, аҷаб нест.

АМИН АҲМАДИ РОЗИ (охири асри XV — ибтидои асри XVI) дар иқлими пандҷуми «Хафт иқлим»-и худ ба маълумоти Ибни Хурдодбех таъяқ қарда, дар «вилояти Кубодиён» рехтани Вахшу Қофарниҳон ва дар ҳамаки ҳо ҳосил шудани Чайқуҳро таъсир намуздаст (шилди Ш. Техрон, сах. 331-332)...

Бояд гуфт, ки вақтон охири баъзе олимон ба Кубодиёни Тоҷикистон, балки Кубодиёни ҳориҷи, Кубодиёни худди Гелонро зодогии адиб ва мутафаккири бузурги тоҷиқу форос Носири Хисрав ҳисоб қардани мешаванд. Ба гумони мо, ин фикр асоси таъриҳи надорад, зеро, аз як тараф, Кубодиёни Тоҷикистон дар гузашта яке аз марказҳои маданият ва иқтисодӣ ҳисоб меёфтааст ва ба ин васила ин диёр бештар маъруф будааст. На Кубодиёни дигар; аз тарафи дигар, дар маркази сиёси Кубодиён (ҳоло Совети кишлоқи Носири Хисрав) дар мобайни деҳаҳои Хиштқуҳруқ ва Гузари Боло маҳалла мавҷуд аст — ба номи Қадухона, ки аз рӯи ривояте Носири Хисрав аз ҳамаки ҷост ва гӯё тамсилӣ машҳурӣ у «Қаду ва ҷанор» дар сифати ҷанори гуритони (ҳоло мавҷуд) ҳамаки маҳалла гуфта шудааст. Агар Носири Хисрав, дар ҳақиқат, аз Кубодиёни худди Гелон мебуд, дар асрҳои XI—XII ва XIII, яъне дар замони шӯҳрати Носири Хисрав он машҳури маъруф мебуд-ҳол он, ки дар асрҳои таъриҳ бар акси ин аст: ниҷунин, дар харитан Аҳмади Тусӣ (Наҷиб Ҳамадонӣ), ки асри XII мураттаб қардидаст, дар

қатори Самарқанд, Ҷағониён ва Хатлон Кубодиёно мо таъсир ёфтааст (нигаред, жур. «Помир», 1969, № 3)...

Кубодиён дар таъриҳи тулонии худ борҳо обод қардид, чандин дафъа хароб шудааст. Хануз 2500 сол аз ин пеш кофта шудани қанале — ба номи Наҳри Қалон, ки аз он тақрибан ҳамаки деҳоти қанори ҷани дарёи Қофарниҳон шодоб мегардад; ёфт шудани қубурҳои сафолӣ аз дашти Қариз (Зимнан, ин дашт зиёда аз 15000 га замин дорад ва дар солҳои наздиқ ҳамаки он обзори хоҳад шуд), ниҷунин бозёфтҳои археологӣи Қалъи Мир, Гурдара (Совети кишлоқи Тулҳор) ва ғайра аз пешравӣҳои хоҷагии ва маданияти ин диёр дарак медиҳанд.

Инашро ҳам гуфтаи дарқор аст, ки агар дар гузашта баъд аз саргардонӣи ҳамчун шахси доноуи фозил ба диёраш баргаштани Носири Хисрав гуруҳи руҳониён ҷоҳил уро рӯз надода, пеш қарда бошанд; агар дар ин диёр ба фармонии амирони манғит хуни ноҳақи ки шоири равшанфикру мубориз Мирзо Хаити Саҳбӣ ва даҳҳо дигарон рехта бошад, ҳоло аз саодати даврони Ленин диёр ободу маъмур ва мардум осоиштаву масрур аст; ҳоло дар ин диёр ёздаҳ нафар депутатҳои Совети Олии СССР ва Совети Олии Тоҷикистон, дувоздаҳ нафар Қаҳрамонҳои Мехнати Социалисти, 1260 нафар муаллим... Бо пеш бурдани қорҳои хоҷагии кишлоқ, бо интишоири маърифат-машғуланд.

Р. МУСЛУМОНҚУЛОВ,
номзади илмҳои
филологӣ.

